

Lapset, sota ja historian tutkimus

■ Sotalasten ja -orpojen ääniä on viime aikoina kantautunut julkiseen keskusteluun. Talvi- ja jatkosodan kokeneet lapset alkavat olla siinä iässä, että he haluavat miettiä omia elämänvaiheitaan. Sotalasten ja sota-orpojen yhdistyksiä on perustettu aktiivisesti, ja ”isän ikävä” on motivoinut etenkin orpojen yhdistystoimintaa. Sota-ajan lapsuuksia oli kovin monenlaisia. Noin 80 000 lasta lähetettiin lappu kaulassa Ruotsiin tai Tanskaan, valtaisa määrä lapsia evakuoitiin muiden siviilien joukossa sodan jaloista, yli 50 000 lasta menetti isänsä sodassa ja sodan jälkeen monet lapset saivat kotiin rintamalla muuttuneen, joko henkisesti tai fyysisesti vammautuneen isän, joka ei ehkä enää jaksanutkaan olla kiinnostunut lastensa lukuisista pienistä ja suurista murheista. Sota-ajan lapsissa oli niitäkin, joiden perheessä sota tuntui vain kaukaisena uhkana tai aikuisten vaikenemisena, mutta muuten arki jatkui omissa uomissaan.

Lasten kokemukset ovat osa yhteiskuntien historiaa. Yhdysvaltalainen sosiologi C. Wright Mills luonnehtii teoksessaan *Sosiologinen mielikuvi* (1959) yhteiskunnallisten muutosten merkitystä ihmisten elämässä:

”... aikamme historia on samalla tarina yksittäisten naisten ja miesten menestyk-

sestä ja epäonnistumisesta. Yhteiskunnan teollistuessa talonpojasta tulee teollisuustyöläinen, ja feodaaliherra tuhoutuu tai hänestä tulee liikemies. Suhdanteiden mukaan ihmisellä on työtä tai hän on työtön; kun investointiaste nousee tai laskee, ihminen rohkaistuu tai murtuu. Sodan syttyessä vakuutusasiamies lähtee ampumaan ohjuksia ja myymäläapulainen hoitamaan tutkaa; vaimot jäävät yksin, lapset ilman isiään. Sen enempää yksilön elämää kuin yhteiskunnan muutosta ei voida ymmärtää ymmärtämättä molempia.”

Millsin käsitys, jonka mukaan yksilön elämää ja yhteiskunnan muutosta ei voida ymmärtää ymmärtämättä molempia, on hedelmällinen myös historian tutkimuksessa. Suuret poliittiset ja yhteiskunnalliset murrokset koskettavat eri tavoin eri-ikäisten ihmisten elämää. Siksi sota-ajan lapsuudenkokemuksiaan miettivät yksilöt tarvitsevat oman itseymmärryksensä tueksi ja rinnalle tutkimusta, jossa lasten elämää tarkastellaan yhteiskunnallisessa kontekstissa. Historiantutkijalle ja kulttuurintutkijalle sota-ajan lapsuus on yhtä tärkeä yhteiskunnallinen ilmiö kuin säännöstelytalous tai sodanjohto. Mitä yhteiskunnassa tapahtuu, kun ”vaimot jäävät yksin, lapset ilman isiään”?

Sekä Suomessa että muualla on viime vuosina korostunut uudenlainen tapa tarkastella sota-ajan historiaa. Ensimmäisenä

kiinnitettiin huomiota kotirintaman sotaan: siihen, millä tavalla kotirintama venyi, tais-teli ja auttoi sotaponnistuksissa. Tässä pon-nistelussa korostuivat naisten, lasten ja van-hojen miesten työpanokset. Työvelvollisuus ja mottitalkoot alkoivat yhä enemmän kiin-nostaa historianutkijoita. Kotirintaman sota näkyi jo Suomi toisessa maailmansodassa -tutkimushankkeen lopputuloksena synty-neessä moniosaisessa teossarjassa, joka val-mistui professori Olli Vehviläisen johdolla 1980- ja 1990-luvun taitteessa.

Oman lukunsa sota-ajan kokemuksista muodostavat lasten kokemukset. Sota-ajan lapsuudesta on tullut tutkijoita kiinnostava ilmiö sitä mukaa, kun lapsuuden historia on kasvattanut suosiotaan ja historioitsijat ovat avartaneet omaa näkemystään sotahisto-riasta ja sen kontekstista. Sota-ajan lapsuu-den tunnistajina tutkijat ovat olleet liikkeel-lä suurin piirtein samoihin aikoihin järjes-täytyvien sota-ajan lasten kanssa. Sota-ajan lapset haluavat muistaa omaa lapsuuttaan ja monet historianutkijat haluavat ymmär-tää, mitä oli lapsuus, jota evakkolapset, so-talapset, sotaorvot ja muut sota-ajan koke-neet lapset ja nuoret ovat eläneet.

Lapset ja sota on kansainvälisessä tie-deyhteisössä koettu niin merkittäväksi tee-maksi, että kesällä 2005 historiatieteiden maailmankongressi omisti sille session, jos-sa tutkijat eri puolilta maailmaa esittelivät tutkimuksiaan. Suomalaista tutkimusta edusti dosentti Aura Korppi-Tommola, joka puhui suomalaisten lasten kokemuksista toisen maailmansodan aikana. Tilaisuuden hollantilainen puheenjohtaja muistutti his-torian paradoksista: ruotsalaisen Ellen Keyn

lapsen vuosisadaksi nimeämä 1900-luku merkitsi sekä lasten oikeuksien huomatta-vaa kasvua että lasten laajamittaista joutu-mista sotien uhreiksi. Muun muassa kasva-tustieteen ja lääketieteen ansiosta kiinnitet-tiin huomiota lasten asemaan; vuonna 1989 myönteinen kehitys kulminoitui YK:n lasten oikeuksien julistukseen. Samaan aikaan so-dankäynti muuttui siviiliväestölle tuhoisam-maksi eivätkä etniset puhdistukset säästä-neet alaikäisiääkään. Amsterdamissa päivä-kirjaansa kirjoittanut juutalaistytö Anne Frank, joka tapettiin Bergen-Belsenissä, an-toi kasvot toisen maailmansodan nimettö-mille lapsiuhreille.

*

Kun *Historiallinen Aikakauskirja* esitti kir-joituskutsun teemasta Lapset ja sota, valta-osa tarjotuista artikkeleista keskittyi toiseen maailmansotaan ja Suomeen. Lapsista ja so-dasta tulevat väistämättä mieleen evakko-lapset, vailla kielitaitoa Ruotsiin laivatut sotalapset ja talvi- tai jatkosodassa isänsä menettäneet tytöt ja pojat. Tähän numeroon tarjotuista teksteistä julkaistaan viisi artik-kelia ja yksi tutkimushankkeen esittely, jot-ka kahta lukuun ottamatta käsittelevät toi-sen maailmansodan aikaa. Yksi artikkeli keskittyy sisällissotaan ja yksi käsittelee so-talapsien historiaa pitkällä aikavälillä, Suo-mea laajemmasta näkökulmasta. Nuorten maanpuolustustyötä käsittelevä artikkeli koskettelee sekä aikaa ennen sotia että sota-ajan mukanaan tuomaa muutosta.

Artikkelit tuovat kiinnostavasti esiin sota-ajan lapsuuden monia sävyjä eri näkökul-mista. Lapset on helppo mieltää sodankäyn-

nin uhreiksi – sitä he tietysti ovatkin – mutta lapset voidaan myös nähdä aktiivisina toimijoina ja oman toimitilansa määrittelijöinä. Pauliina Latvala kuvaa lapsuusmuistojen moninaisuutta: evakkomatkoja, nukkeleikkejä pommisuojoissa ja kohtaamisia sotavankien kanssa. Työnteko ja koulunkäynnin vaikeudet korostuvat aikuisten muistikuvissa. Joillekin lapsille pääsy sotilaspojaksi tai pikkulotaksi oli kokemus, jota pienemmät lapset kadehtivat. Hyvinkin nuoret tytöt ja pojat oppivat aikuisten taitoja ja vapauttivat aikuisia muihin tehtäviin. Muutamat tytöt ja varsinkin pojat joutuivat sota-aikana niin lähelle rintamaa, että Seija-Leena Nevala-Nurmi esittää kysymyksen, voidaanko puhua suomalaisista lapsisotilaista. Heikki Salminen puolestaan korostaa historian tuntemisen merkitystä. Sotien aiheuttamat lastensiirrot olivat 1900-luvulla yleisiä, ja niistä saatujen kokemusten perusteella voitaisiin miettiä lasten asemaa nykypäivän aseellisissa konflikteissa. Kun lasten asemaa arvioidaan, Salminen ehdottaa, että kannattaa kuunnella entisiä sotalapsia ja ottaa opiksi heidän kokemuksistaan.

Muistot voivat olla niin kipeitä, että ne lukkiutuvat. Seija Jalagin ja Marianne Junila osoittavat vuotta 1918 koskevassa artikke-

lissaan, miten lapsuusmuistot valikoituvat ja miten kaikkein kovimmat näyt muuttuvat sellaisiksi, joita ei pystytä muistamaan. Tästä syystä tunteiden ottaminen huomioon on kirjoittajien mielestä välttämätöntä, jotta menneisyyden muistoja voidaan analysoida ja ymmärtää. Lisäksi on tunnettava muistettavien ja vaiettujen asioiden luonne, mitä korostaa dramaattisella tavalla Harri Siiskosen kolumni AIDS-orpojen ahdingosta. Kun puhutaan lapsista ja sodasta, sisällissota on selvästi ristiriitaisempi muistettava kuin kansallisesti yhtenäiseksi taisteluksi muistettu ja määritelty toisen maailmansodan aika.

Toisen maailmansodan lapset ovat vaatineet itselleen oikeutta muistaa omia kokemuksiaan, omia kohtaloitaan. Tässä *Historiallisen Aikakauskirjan* numerossa tutkijat valottavat joitakin kokemuksia ja ilmiöitä, jotka kuvaavat lasten ja sodan suhdetta. Monia kysymyksiä jää käsittelemättä ja monia lapsiryhmiä mainitsematta, mutta historian tutkijoiden avauksena teemanumero tuo uusia näkökulmia joskus hyvinkin kalutuiksi kuviteltuihin teemoihin.

Pirjo Markkola
pirjo.markkola@uta.fi